

Kultura i gospodarka – od pogranicza nauk ku perspektywie ekonomicznej

Culture and Economy – from the Verge of Science to the Economic Perspective

Katarzyna Obłąkowska-Kubiak, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

Artykuł wychodząc z pogranicza nauk (socjologii, antropologii kulturowej, filozofii) podejmuje próbę opisu perspektywy ekonomicznej relacji kultura-gospodarka. Autorka rozpoczyna od globalnego rozumienia kultury, omawia pojęcie kultury ekonomicznej oraz wąskie rozumienie kultury. Przedstawia teorie dotyczące wpływu kultury na kształtowanie się kapitalizmu i różnych jego odmian, ustalenia dotyczące relacji pomiędzy kulturą a rozwojem krajów zacofanych, startem do wzrostu i różnicami w rozwoju krajów oraz regionów. Prezentuje kulturę w perspektywie mikroekonomii, transakcje handlowe jako zapośredniczone w kulturze, wpływ kultury na funkcjonowanie przedsiębiorstwa i jego sukces rynkowy. Omawia kwestię finansowania kultury przez państwo oraz sektor kultury i kreatywny z punktu widzenia młodej dyscypliny naukowej jaką jest ekonomika kultury.

The article is based on the verge of various fields of science (sociology, cultural anthropology, philosophy) and attempts to describe an economic perspective on relations between culture and economy. It starts from a global understanding of culture, presents the concept of economic culture and a narrow understanding of culture. The author presents theories on the impact of culture on the development of capitalism and its varieties, the findings on the relations between culture and development of backward countries, between culture and development initiation, between culture and the differences in the development of countries and regions. Culture is presented in terms of microeconomics and business transactions as started in culture, the influence of culture on the functioning of the company and its success in the market. It discusses financing of the cultural events by the state and a cultural entertainment industry, which is very creative one, from the perspective of a new science discipline – i.e. culture economics.

Wstęp

Twierdzenia dotyczące istnienia związku pomiędzy kulturą i gospodarką częściej spotyka się w pracach socjologów i historyków, niż ekonomistów. Socjologowie jasno stwierdzają, że rozwój społeczny, w tym gospodarczy, jest ściśle związany z kulturą. Ekonomiści, jak pisze Jacek Kochanowicz, pojęcia kultura raczej unikają, jednak pomimo owej niechęci ekonomistów do pojęcia kultury kwestia jej związku z życiem gospodarczym wciąż powraca do ekonomicznych dysput (Kochanowicz 2012: 9).

Kultura okazuje się szczególnie istotna dla ekonomistów w perspektywie pytań o przyczyny różnic w rozwoju gospodarczym i źródła dobrobytu społeczeństw. W perspektywie obserwacji, iż to wartości w duże mierze kierują ludzkim postępowaniem. Kultura jest ważna dla ekonomistów także dlatego, że współcześnie sektor kultury i kreatywny objawił się jako nowy i szybko rozwijający się, a praca twórcza w dziedzinie kultury i sztuki jako generująca nie tylko wartość kulturową, ale także ekonomiczną (Throsby 2012: 89). Dla ekonomistów aktualnym obszarem reflek-

sji jest także interwencjonizm państwa w obszarze kultury i finanse sektora kultury. Okazuje się, że ekonomia coraz szerzej uczestniczy w interdyscyplinarnym polu dialogu i badań nad kulturą.

Dokonując analizy literatury ekonomicznej zauważamy, iż ekonomiczna refleksja nad kulturą przebiega w czterech wymiarach:

1. Kultura w perspektywie makroekonomicznej - generalne związki pomiędzy kulturą społeczeństwa, jego sposobem gospodarowania oraz poziomem rozwoju gospodarczego;
2. Kultura w perspektywie mikroekonomii i zarządzania organizacją;
3. Kultura jako dobro publiczne, finanse publiczne w kulturze;
4. Sektor kultury i przemysły kreatywne jako sektor gospodarki.

W naturalistycznym paradygmacie ekonomii nie ma miejsca na zmienne społeczne, kulturowe, na wartości. Jednak we współczesnej ekonomii, w której dominuje zmodyfikowany naturalistyczny model nauk ekonomicznych przyjmuje się, że „zjawiska ekonomiczne i zjawiska z zakre-

su zarządzania należy badać w ich specyficznych uwarunkowaniach." Należy brać pod uwagę czynniki pozaekonomiczne, m.in. kontekst kulturowy. „Badania zjawisk z zakresu procesów gospodarowania nie powinny abstrahować od wiedzy dostarczanej przez inne nauki. Interdyscyplinarność pomaga w bardziej kompleksowym i pełnym wyjaśnianiu zjawisk odzwierciedlając ich często wieloczynnikowy charakter” (Nikiel 2007: 67).

Ekonomiści okazują się coraz bardziej wrażliwi na zmienne kulturowe, chociaż dużą trudność napotyka kwestia operacjonalizacji pojęcia kultura. Kultura jest jednym z najbardziej popularnych terminów humanistyki i nauk społecznych (Kaliszewski 2012: 11). Jest pojęciem, które posiada wiele definicji i kategoryzacji na gruncie nauk takich, jak antropologia kulturowa, czy socjologia.

Jak kultura rozumiana jest na gruncie ekonomii? W jaki sposób przebiega ekonomiczna refleksja naukowa wokół kultury w powiązaniu z innymi naukami? Poszukiwanie odpowiedzi na te pytania jest kluczowym celem niniejszego artykułu. Wychodzi on z pogranicza nauk (socjologii, antropologii kulturowej, filozofii) i podejmuje próbę opisu perspektywy ekonomicznej relacji kultura–gospodarka.

Od globalnego rozumienia kultury do kultury ekonomicznej

Naukowa refleksja nad kulturą ma swoją długą tradycję. Socjolog Antonina Kłoskowska pisze za antropologami kulturowymi Alfredem Kroeberem i Clyde'em Kluckhohn'em, iż pojęcie kultura na dobre zagościło w literaturze naukowej od XVIII wieku (Kłoskowska 2007: 19). Kłoskowska przywołuje twierdzenia XVIII-wiecznego filozofa Johanna Herdera, iż „kultura stanowi swoiście ludzki aparat przystosowania do środowiska, dzięki któremu człowiek góruje nad otaczającym go światem zwierzęcym”, realizuje się ona na drodze tradycji – „przekazywania dorobku między jednostkami i pokoleniami”, a „szczególną rolę w całości kultury odgrywa język: „sztuka wyrażania idei za pomocą dźwięków, oznaczania postaci za pomocą głosów i umiejętność opanowania świata słowem płynącym z ust” (Kłoskowska 2007: 19-21). Kultura jest zjawiskiem uniwersalnym (uniwersalną gatunkową właściwością ludzką), powszechnym w obrębie gatunku ludzkiego. Jednak nie wyklucza to jej różnicowania oraz różnicy stopnia. Herder używa pojęcia kultura niewartościująco i właśnie neutralnie pojęcie kultury używane jest do dziś w naukowej analizie (Kłoskowska 2007: 74).

W 1938 roku socjolog i historyk kultury Stefan Czarnowski pisał, iż „kultura jest dobrem zbiorowym i zbiorowym dorobkiem, owocem twórczego i przetwórczego

wysiłku niezliczonych pokoleń” (Czarnowski 1946: 4). Jest ona środowiskiem, w którym ludzie są zatopieni, jest tym wszystkim, co jest pomiędzy ludźmi, co sprawia, że zbiorowość ludzka nie jest gromadą indywidualnych osobników żyjących w „stanie natury”, ale społeczeństwem, zbiorowością zorganizowaną, przekazującą zdobycze duchowe i materialne i pomnażającą je. Ludzka jednostka jest wytworem tej kulturalnej zbiorowości, a każda relacja pomiędzy ludźmi jest określona przez kulturę danej zbiorowości. Kultura to „ogromna masa dóbr materialnych, praktykowanych sposobów opanowania i wyzyskania przyrody, narzędzi, technik, teorii (...)”, odkryć, wynalazków, innowacji. „To także obyczaje, formy obcowania, praktyki religijne, pojęcie o tym, co dobre a co złe, co piękne a co brzydkie – co ludzi łączy i dzieli” (Czarnowski 1946: 6-7). Są one zachowywane i przekazywane z pokolenia na pokolenie, są dorobkiem trwałym zbiorowości ludzkiej. Stefan Czarnowski zwraca uwagę, iż „o kulturze możemy mówić dopiero wówczas, gdy odkrycie, czy wynalazek zostaje zachowany, gdy jest przekazywany z pokolenia na pokolenie, gdy staje się dorobkiem trwałym zbiorowości ludzkiej, nie przyzwyczajeniem poszczególnej jednostki, czy jej mniemaniem osobistym” (Czarnowski 1946: 5).

„Co więcej, kultura – jej stan w danej chwili w danej zbiorowości – warunkuje wejście w jej skład nowego odkrycia. (...) Jest w rozwoju kultury konieczność, która sprawia, że każdorazowy stan jej jest warunkiem stanu jej następnego. Twórczość jednostek, nawet najgenialniejszych, pomnaża lub zmienia to tylko, co było przed nimi, a kierunek jej określony jest przez to wszystko, co jako „kultura” duchowa i materialna pozwala tymże jednostkom na rozwój ich twórczości. (...) Jednostka – (...) nigdy nie jest osamotniona, ale współpracująca z innymi, przeszłymi i współczesnymi – przyczynia się do budowy gmachu kultury” (Czarnowski 1946: 6). Rozwój kultury jest kumulatywny i „prowadzi do wzrostu komplikacji środków zaspokajania najbardziej elementarnych potrzeb” (Kłoskowska 2011: 87).

Globalne, antropologiczne rozumienie kultury, jako kompleksu zachowań podporządkowanych normom i wzorom oraz ich rezultatów (Kłoskowska 2011: 77), obejmuje zatem różnorodne zjawiska (Kłoskowska 2007: 29):

- a) przedmiotowa sfera kultury – wytwory i obiekty ludzkiej działalności (fizyczne, materialne nośniki kultury);
- b) działania ludzi, stosunki społeczne;
- c) stany psychiczne człowieka – postawy, dyspozycje, nawyki, stanowiące rezultat wcześniejszych oddziaływań oraz przygotowanie i warunek przyszłych działań.

Tabela 1. Klasyfikacja kategorii kultury

Kategorie kultury		
Kultura bytu (cywilizacja, kultura materialna)	Kultura społeczna (socjetalna)	Kultura symboliczna
Wszystkie ludzkie czynności podtrzymujące byt: reprodukcja gatunku, czynności techniczno-ekonomiczne obejmujące produkcję, dystrybucję, usługi i konsumpcję, czynności ochronne i obronne w stosunku do sił przyrody, klimatu, zwierząt i ludzi, technika, technologia, wiedza stosowana, działania, narzędzia	Stosunki, role i układy ludzi w ich wzajemnych powiązaniach	Symbole (znaki i wartości). Sztuka, idee, język, poznanie (wiedza i nauka w swoim aspekcie poznawczym), religia, mit, zabawa, rytuały
Kategoria kultury instrumentalnej w stosunku do podstawowych bytowych potrzeb człowieka. Działania skierowane na realne przeobrażenie rzeczywistości. Czynności techniczne. Kulturowo określone operacje na przedmiotach. Czynności bezpośrednie wynikające z biologicznych konieczności, przebiegające według wzorów wykształconych i przyswojonych w obrębie danej kultury	Czynności, których podmiotem i przedmiotem są sami ludzie	Czynności reprezentujące coś poza sobą, przekazujące znaczenie, wyrażające wartość, zastępujące i przedstawiające coś zgodnie z systemem porozumienia ustalonym pomiędzy tymi, którzy ich używają. Działania skierowane „na rzecz czegoś, co jest zbędne z punktu widzenia utrzymania egzystencji, co jednak właśnie odczuwamy jako jej ostateczny, najwyższy sens” (Alfred Weber). * Działania idealne skierowane na wartości. Ekspresja ludzkiego ducha. Twórczy dorobek stanowiący symboliczny wyraz losów i wartości, które wyznaczają daną grupę jako zjawisko kulturowe określane pewną nazwą

* Kłoskowska A., (2007) *Socjologia kultury*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 72.

Źródło: Kłoskowska A., (2007) *Socjologia kultury*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 69-81 oraz Kłoskowska A., (2011) *Kultura masowa*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 80-83.

Generalnie rzecz biorąc we wszystkich naukach zajmujących się kulturą w ciągu ostatniego stulecia, jak pisze Antonina Kłoskowska, w podobny sposób przeprowadza się klasyfikację kategorii kultury. „Są to zwykle klasyfikacje trójdzielne o zbliżonych polach poszczególnych pojęć określających wyodrębnione kategorie kultury” (Kłoskowska 2007: 69). Antonina Kłoskowska wyodrębnia zatem trzy kategorie kultury: kulturę bytu, kulturę społeczną (socjetalną) i kulturę symboliczną (Kłoskowska 2007: 76), których charakterystyka została przedstawiona w tabeli 1. Potoczne pojęcie kultury zawiera się w trzeciej opisanej kategorii zjawisk, czyli w kulturze symbolicznej. Kultura symboliczna w praktycznej działalności rozwiniętych społeczeństw jest uważana za *kulturę po prostu* (Kłoskowska 2007: 72,74).

Przeprowadzane są także inne podziały zjawisk kulturalnych. Clyde Kluckhohn wyróżnia kulturę jawną (wzory kulturalnego działania, których sami członkowie społeczeństw realizujący daną kulturę są świadomi) oraz kulturę ukrytą (wzory działań realizowanych w praktyce, lecz nieuświadomianych przez uczestników kultury, niemające odpowiedników w formułowanych przez nich modelach normatywnych i regułach) (Kłoskowska 2007: 26-27).

Literatura naukowa poświęcona kulturze jest obszerna. Zwracając się jednak ku perspektywie ekonomicznej stwierdzić należy, iż ekonomia podchodzi do kultury z dwóch perspektyw.

Po pierwsze, przyjmując globalną definicję kultury, przez pryzmat pytania o relacje pomiędzy kulturą społeczeństwa a jego sposobem gospodarowania, oraz relacje

między kulturą a rozwojem gospodarczym. Na zależności pomiędzy kulturą a wynikami gospodarczymi grupy (społeczeństwa) uwagę zwraca ekonomista David Throsby w swojej książce *Ekonomia i kultura* (Throsby 2010: 65-66). Charles Hampden-Turner i Alfons Trompenaars, eksperci w dziedzinie zarządzania międzynarodowego i teorii biznesu, nie tylko zwracają uwagę na fakt, że wartości kulturowe wpływają na wybory w sferze gospodarki, ale twierdzą, że „w każdej kulturze utajona struktura przekonań jest niczym niewidzialna ręka, która rządzi aktywnością gospodarczą. Preferencje czy też wartości kulturowe to (...) źródło ekonomicznej potęgi – i słabości” (Hampden-Turner, Trompenaars 2012: 12, 14). Polski ekonomista Jacek Kochanowicz pisze o pojęciu kultury ekonomicznej, które odnosi do dwóch kategorii zjawisk (Kochanowicz 2012: 18):

- związanych z gospodarką, niekoniecznie uświadomionych dyspozycji ukierunkowujących zachowania jednostek i grup społecznych; wartości, schematy poznawcze i wzory postępowania;
- wyartykułowanych poglądów na temat tego, jak winno być zorganizowane życie gospodarcze. „Zespoły takich poglądów określane są tu mianem ideologii gospodarczych”.

Kultura ekonomiczna jest produktem „historii”, rezultatem wcześniejszych stanów rzeczy, „a w procesie jej reprodukcji i przemian można spodziewać się silnej *path*

dependency” (Kochanowicz 2012: 18).

Można mówić o narodowej kulturze ekonomicznej, ponieważ kultura ma tendencje do nabierania charakteru narodowego (Kochanowicz 2012: 19). „Pojęcie kultury ekonomicznej nie zakłada żadnej jednokierunkowej przyczynowości, to znaczy, nie zakłada, że kultura determinuje gospodarke, lub przeciwnie, że czynniki gospodarcze zawsze określają kulturę. Te specyficzne relacje przyczynowe są otwarte na badania empiryczne w każdym oddzielnym przypadku” (Kochanowicz 2012: 17).

I po drugie, w perspektywie badania zjawisk i prawidłowości ekonomicznych występujących w kulturze i jej przemysłach oraz ustalania instrumentów polityki ekonomicznej efektywnej w sferze kultury (Ilczuk 2012: 13). Tu kulturę definiuje się w sposób zbliżony do potocznego rozumienia kultury. Kultura obejmuje pewne działania podejmowane przez ludzi oraz rezultaty tych działań, które wiążą się z intelektualnym, moralnym i artystycznym aspektem ludzkiego życia (Throsby 2010: 19). David Throsby proponuje operacjonalizację działań kulturalnych poprzez trzy cechy (Throsby 2010: 20):

- a) kreatywność;
- b) generowanie i przekazywanie znaczenia symbolicznego;
- c) rezultat jest formą własności intelektualnej.

Ogólnie rzecz biorąc, jak pisze David Throsby, „wystąpienie trzech wymienionych cech można uznać za warunek wystarczający, aby dane działanie nazwać kulturalnym (...). Zatem, na przykład tradycyjnie rozumianą sztukę – muzykę, literaturę, poezję, taniec, teatr, sztuki wizualne i tak dalej – można bez wahania objąć pojęciem kultury. (...) to znaczenie słowa „kultura” uwzględniałoby również takie działania i wydarzenia, jak kręcenie filmów, opowiadanie historii, festiwale, dziennikarstwo, działalność wydawnicza, telewizja, radio oraz pewne aspekty projektowania architektonicznego (...)” (Throsby 2010: 20).

Kultura i rozwój gospodarczy – ustalenia i inspiracje

„We współczesnych naukach społecznych (...) kultura stanowi jądro wyjaśnienia genezy nowoczesnej gospodarki” (Kochanowicz 2012: 15). Klasyk socjologii Max Weber, na przełomie XIX i XX wieku, właśnie w kulturze (w szczególności zaś w religii protestanckiej jako „pierwszym owocu” racjonalistycznych poglądów na życie) upatrywał okoliczności, które skłaniały ludzi do pewnych typów zachowań gospodarczych. Procesy racjonalizacji i indywidualizacji, będące istotnymi składowymi rozwoju kapitalizmu zachodziły właśnie w sferze idei, przekładając się dalej na

stosunki społeczne. Max Weber jest twórcą pojęcia „duch kapitalizmu” dla określenia zestawu postaw, umiejętności, wyobrażeń pomocnych w funkcjonowaniu gospodarki kapitalistycznej (m.in. nastawienie na pożyteczną pracę zawodową - praca jako asceza, działanie i zarabianie pieniędzy, sprawność w zawodzie, odpowiedzialność zawodową, oszczędność, naganne jest konsumowanie bogactwa, marnowanie czasu (czas to pieniądz) i beczynna kontemplacja). W eseju *Etyka protestancka a duch kapitalizmu* Weber pisze, iż światopogląd taki w starożytności byłby „potępiony jako wyraz brudnego skąpstwa i niegodnego sposobu myślenia. Do dziś jeszcze czynią tak wszystkie grupy najstąbiej związane z gospodarką kapitalistyczną i najmniej do niej dostosowane” (Weber 2008: 293, 296). Jednak światopogląd ten został przyjęty przez całe narody, i w przekonaniu Charlesa Hampden-Turner’a i Alfonsa Trompenaars’a idee w nim zawarte miały znaczny udział w amerykańskiej zdolności do tworzenia dobrobytu (Hampden-Turner, Trompenaars 2012: 11).

W naukach społecznych kultura pojawia się jednak nie tylko wśród przyczyn kształtowania się kapitalizmu jako takiego, ale także jako źródło kształtowania się różnych typów kapitalizmu oraz rozmaitych wersji państwa opiekuńczego (Kochanowicz 2012: 10). Politolog i socjolog Tomasz Grosse pisze, iż „kultura, a zwłaszcza tworzące ją wartości, normy i idee społeczne wpływają na sposób postrzegania interesów społecznych, a zarazem bezpośrednio wiążą je z określonymi instytucjami kapitalistycznymi” (Grosse 2010: 229). Jacek Kochanowicz zwraca uwagę, że „historyczne i kulturowe różnice wywierają wpływ na wyobrażenia, postawy i wrażliwość ukształtowanych w polu ich oddziaływania ludzi, i tym samym oddziałują na ich oczekiwania i sposoby postępowania” (Kochanowicz 2012: 13). Kultura – w oczach Davida Throsbiego – może wpływać np. na poziom sprawiedliwości w gospodarce. Jeśli w grupie wpaja się zasady moralne, takie jak troska o innych, to inspiruje się tym do ustanawiania mechanizmów wyrażających tę troskę, mechanizmów alokujących zasoby grupy w odpowiedni sposób (Throsby 2010: 66).

Istotnym dla ekonomistów obszarem, w którym także pojawiają się odwołania do kultury są warunki rozwoju gospodarczego krajów zacofanych. W tej perspektywie, w obszarze teorii modernizacji warto wspomnieć koncepcję Walta W. Rostowa (1960), autora pojęcia *take-off* (start do wzrostu), który wśród warunków koniecznych rozwoju gospodarczego wymieniał przemiany w postawach wobec oszczędzania i przedsiębiorczości. Uważał on, że każde społeczeństwo (kraj) może do wzrostu wystartować, jeśli tylko nastąpią odpowiednie zmiany w postawach i instytucjach (Kochanowicz 2012: 11).

Tabela 2. Współcześnie występujące typy kapitalizmu

Typ kapitalizmu	Charakterystyka	Podstawowe wartości	Państwa
Kapitalizm rynkowy, anglosaski (<i>liberal market capitalism</i>)	Gospodarka oparta na wolnorynkowych, konkurencyjnych i oddolnych mechanizmach funkcjonowania	Wolność obywateli, swoboda działalności gospodarczej. Swoboda gry rynkowej. Samoograniczenie instytucji publicznych	Stany Zjednoczone, Ameryki Północnej, Wielka Brytania
Kapitalizm koordynacyjny, kontynentalny, reński (<i>coordinated market capitalism</i>)	Ograniczenie sił wolnorynkowych przez koordynacyjny system zarządzania relacjami pomiędzy poszczególnymi podmiotami gospodarczymi. Silniejsze zaangażowanie państwa w procesy gospodarcze. Państwo wspiera procesy rozwojowe, m.in. poprzez prace badawczo-rozwojowe. Większe wydatki publiczne na edukację i szkolnictwo zawodowe. Poważniejsza pomoc państwa w okresach dekonunktury. Wyższy poziom zabezpieczeń społecznych. Większe przywileje dla pracowników na rynku pracy. Większa skala redystrybucji publicznej zmniejszająca nierówności społeczne. Silnie rozwinięte instytucje dialogu społecznego	Kooperacja społeczna. Kompromisowe i negocjacyjne rozwiązywanie sporów społecznych. Solidarność społeczna. Zrównoważony rozwój	Niemcy, Austria
Kapitalizm socjaldemokratyczny, nordycki	Obejmuje cechy systemu koordynacyjnego. Istotną funkcją państwa jest ochrona praw pracowniczych. Państwo utrzymuje rozbudowany system opieki społecznej, inwestuje w działalność rozwojową i technologiczną. Działa na rzecz rozwoju zrównoważonego	Rozwój zrównoważony. Solidarność społeczna. Zaufanie społeczne. Współdziałanie społeczne	Kraje skandynawskie
Kapitalizm śródziemnomorski	Obejmuje cechy systemu koordynacyjnego. W większym stopniu ochrona zatrudnienia, a w mniejszym zakresie ochrona socjalna. Niżej wykształcona i mniej wykwalifikowana siła robocza nie pozwala na zastosowanie strategii przemysłowej opartej na wysokich płacach i wysokiej produktywności		Grecja, Portugalia, Włochy
Kapitalizm państwowy	Duża rola państwa w gospodarce. Najbardziej odgórne i hierarchiczne mechanizmy koordynowania gospodarki wśród systemów kapitalistycznych	Odpowiedzialność państwa za stan gospodarki. Obrona narodowych interesów ekonomicznych i społecznych	Francja, kraje azjatyckie

Źródło: Grosse T.G., (2010) *Kulturowe podstawy różnicowań kapitalizmu w Europie* [w:] Kochanowicz J., Marody M., red., Kultura i gospodarka, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, s. 223-229.; Gołębiowski G., Szczepankowski P., (2008) *Czynniki atrakcyjności północnoeuropejskiego modelu kapitalizmu. Implikacje dla Polski* [w:] Bednarczyk J.L., Bukowski S.I., Przybylska-Kapuścińska W., red., Polityka wzrostu gospodarczego w Polsce i Unii Europejskiej, Warszawa: CeDeWu.PL Wydawnictwa Fachowe, s. 113.

Ku kulturze, ekonomistów kieruje także pytanie o rolę państwa w zapoczątkowywaniu rozwoju gospodarczego. Dlaczego duża rola państwa w Azji umożliwiła krajom Dalekiego Wschodu stanie się eksportowymi potęgami, zaś w Ameryce Łacińskiej przyczyniła się do wpadnięcia w pułapkę zadłużenia i społecznych nierówności? (Kochanowicz 2012: 11-12). Wśród wyjaśnień pojawiły się odwołania do instytucji kultury. Nawiązywano do genezy, szczególnego charakteru instytucji państwa w tych krajach. Zwrócono uwagę, że odpowiednie warunki do sukcesu gospodarczego krajów azjatyckich w znacznym stopniu pomógł stworzyć konfucjanizm. Troska o dobrobyt, wzajemny szacunek w obrębie grupy, etyka pracy nastawiona na osiągnięcia, szacunek dla rodziny, przekonanie o potrzebie edukacji, szacunek dla hierarchii oraz władzy. „Analizując przypadek Japonii, możemy zauważyć, że takie czynniki, jak religia, postawy względem rodziny, wzory współpracy w obrębie homogenicznego kulturowo społeczeństwa itp., ukształtowały japońskie instytucje publiczne i komercyjne oraz ich sposób

działania; dzięki temu postawy społeczeństwa japońskiego przeniknęły wszystkie aspekty życia gospodarczego” (Throsby 2010: 67-68).

Kolejnym obszarem zainteresowania ekonomistów, w których zwraca się uwagę na rolę kultury, są różnice w rozwoju pomiędzy krajami, regionami. W teoriach lokalizacji, obok odwołań do rozmaitych twardych okoliczności (zasoby naturalne, infrastruktura), pojawia się także występowanie (lub przyciąganie) umiejętności technicznych i społecznych związanych z przedsiębiorczością. Mówi się o zasobie kulturowym ludzi w postaci właśnie kapitalistycznej przedsiębiorczości (Kochanowicz 2012: 17). Zwraca się także uwagę na zasoby kulturowe, jako czynniki rozwoju i kapitał kulturowy istniejący w dwóch postaciach, tj. materialnej (materialne dziedzictwo kulturowe, budynki, lokalizacje, dzielnice, dzieła sztuki, artefakty) i niematerialnej (kapitał intelektualny, idee, praktyki, przekonania i wartości podzielane przez grupę, muzyka, literatura). Ten kulturowy kapitał może dawać początek przepływowi usług (Throsby

2010: 52), oraz wpływać na wydajność gospodarczą. „Jeśli wartości kulturowe grupy sprzyjają bardziej wydajnemu podejmowaniu decyzji, szybszym i bardziej różnorodnym innowacjom oraz lepszej adaptacji do zmiany, wówczas wydajność gospodarcza i dynamika grupy prawdopodobnie zaowocują wyższymi wynikami finansowymi (w przypadku korporacji) lub wyższym poziomem wzrostu (w przypadku gospodarki).” Kultura ma także decydujący wpływ na cele gospodarcze i społeczne, jakie stawia sobie grupa. „Na poziomie społeczeństwa wartości kulturowe mogą być całkowicie zbieżne na przykład z dążeniem do postępu materialnego (...). W innych społeczeństwach, kultura może ograniczać dążenie do sukcesu materialnego na rzecz celów niematerialnych, związanych z różnymi aspektami życia, wpływając w ten sposób na tempo i kierunek wzrostu gospodarczego (...).” (Throsby 2010: 66).

Pojęcie kultura okazuje się użyteczne w wyjaśnieniach rozwoju gospodarczego i jego różnicowań, ale niestety nie ma jednej teorii o stosunkowo szerokim zastosowaniu wskazującej na związki przyczynowo skutkowe pomiędzy kulturą a gospodarką (Kochanowicz 2012: 17).

Kultura w perspektywie mikroekonomicznej i zarządzania przedsiębiorstwem

„Za każdą transakcją gospodarczą skrywają się ludzie dokonujący wyborów, stosujący się do swoich systemów wartości, wysoko ceniący jedno, a nisko drugie” (Hampden-Turner, Trompenaars 2012: 13-14). Systemy wartości są częścią kultury, a postawy i dyspozycje ludzi są korelatami kultury. Zinternalizowana sfera postaw, dyspozycji, wartościowań czy nawyków jest nieodłącznym aspektem zjawisk kulturalnych (Kłoskowska 2007: 26). Systemy wartości przyjmujemy jako swoje w procesie socjalizacji. Wpływają one na nasze postawy i dyspozycje, na to, czego pragniemy, jak myślimy i działamy. Niekiedy nawet nie mamy świadomości ukrytych wzorów, skryptów działania, które zinternalizowaliśmy, i które włączają się niekiedy automatycznie pod wpływem bodźców zewnętrznych.

Przedsiębiorcy w swojej codziennej pracy tworzą towary, które muszą odpowiadać wartościom cenionym przez klientów. Wartości producentów wyrażane w wytwarzanych przez nich towarach muszą spotkać się z wartościami klientów, aby doszło do transakcji. Towary kształtowane są przez kultury, kultury narodów, grup społecznych, organizacji. Każda organizacja, przedsiębiorstwo, korporacja ma swoją kulturę i swoje wartości, które wyraża w produkowanych przez siebie towarach oraz w jakości wykonywanej pracy (Hampden-Turner, Trompenaars 2012: 14).

Charles Hampden-Turner i Alfons Trompenaars twier-

dzą, że warunkiem sukcesu przedsiębiorstwa są wartości, z którymi ludzie rozpoczynają pracę (Hampden-Turner, Trompenaars 2012: 11-12). Autorzy ci przebadali siedem kultur kapitalizmu (Stany Zjednoczone, Japonia, Niemcy, Francja, Szwecja, Holandia, Wielka Brytania) i twierdzą, że każda z nich wnosi odrębny system wartości decydujący o tworzeniu bogactwa. „Wartości decydują o charakterze przedsiębiorstwa, które je wyznaje, oraz towarów i usług, jakie wytwarza. W istocie towary i usługi to symbole przedsiębiorstwa, które ich dostarcza. Są jego racją bytu. Towary nie mogą być lepsze niż ludzki proces wartościowania, który przyczynia się do ich powstania. (...) Przedsiębiorstwo jest dostrajaniem i harmonizowaniem nie zawsze zgodnych wartości, rozwiązywaniem dylematów wywołanych przez konflikty między nimi” (Hampden-Turner, Trompenaars 2012: 11-12). W opinii Charlsa Hampden-Turner’a i Alfonsa Trompenaars’a to przedsiębiorstwa tworzą dobrobyt, a podstawą sukcesu gospodarczego przedsiębiorstwa i całych kultur kapitalistycznych jest równowaga w siedmiu obszarach pozornie przeciwstawnych wartości: uniwersalizm–partykularyzm, analiza–synteza, indywidualizm–kollektywizm, wewnątrzsterowność–zewnątrzsterowność, sekwencyjność–synchroniczność, osiąganie statusu–przypisywanie statusu, równość–hierarchia (Hampden-Turner, Trompenaars 2012: 15- 20).

W perspektywie zarządzania przedsiębiorstwem (organizacją) kultura okazuje się bardzo ważna z wielu perspektyw, np. kultura organizacyjna, wielokulturowość. Na te tematy dostępna jest obszerna literatura i w artykule niniejszym temat ten zostaje tylko zaznaczony.

Kultura w perspektywie finansów publicznych i interwencjonizmu państwowego

Współczesne państwa podejmują działania w sferze kultury. Zakres interwencji państwa uzależniony jest tu od wielu czynników o charakterze politycznym, społecznym, historycznym i ekonomicznym. „W diametralny sposób różni się (...) tradycja amerykańska w odniesieniu do kultury od tradycji europejskiej. W myśl rozwiązań amerykańskich kultura pozostaje przede wszystkim sprawą odpowiedzialności prywatnej i przedmiotem działalności dobroczynnej. (...) Amerykanie uczeni są od dziecka, że to głównie dzięki ich dobrowolnym wpłatom kultura może się rozwijać. (...) Interwencjonizm państwa w kulturze to wynalazek europejski” (Ilczuk 2012: 39). W Europie, jak podkreśla Dorota Ilczuk, w sferze finansowania kultury dominuje finansowanie publiczne nad prywatnym, pochodzącym od sponsorów i darczyńców. Dodatkowymi znaczącymi źródłami publicz-

nego finansowania kultury w Europie są loterie państwowe oraz środki pomocowe z Unii Europejskiej” (Ilczuk 2012: 46-47).

„Pytanie o zakres interwencji państwa w dziedzinie kultury w gospodarce opartej na zasadach rynkowych prowadzi do rozważań nad przyjętymi przez współczesne państwa europejskie koncepcjami polityki społecznej” (Ilczuk 2012: 39).

W perspektywie globalnej definicji kultury stanowiącej kontekst dla działalności gospodarczej w ramach polityki kulturalnej państwo może wspierać działaniami wartości i postawy, które uważa, że wpłyną na wyniki gospodarcze, może traktować kulturę jako specjalny środek do osiągnięcia celów, takich jak np. wspieranie rozwoju regionów, tworzenie miejsc pracy, generowanie dochodów. I okazuje się, że w dotychczasowym wspieraniu kultury przez Unię Europejską pierwszeństwo miało właśnie takie traktowanie kultury (Ilczuk 2012: 48).

Jednak pojęcie „polityka kulturalna państwa” odnosi się raczej do wąskiej interpretacji kultury i przejawia się w jego działaniach w obszarach: dziedzictwa kulturowego, sztuki, telewizji publicznej, kinematografii, działalności wydawniczej, upowszechniania uczestnictwa obywateli w kulturze. Stopień interwencjonizmu państwa w tych obszarach, jak zauważono już powyżej, zależy od kultury społeczeństwa, od wartości przez nie cenionych – od tego, czy społeczeństwo nastawione jest na cele indywidualne jednostek, czy cele kolektywne społeczeństwa (Throsby 2010: 123-124). Dorota Ilczuk wyróżnia pięć modeli polityki władz publicznych realizowanych w Europie w odniesieniu do kultury, które nakładają się na współcześnie występujące typy kapitalizmu (Ilczuk 2012: 46):

- a) model anglosaski, z dominującym rynkiem globalnym;
- b) model niemiecki, wskazujący na ewolucję od państwa opiekuńczego do społeczeństwa informacyjnego;
- c) model nordycki, oparty na tradycjach socjokulturowych;
- d) model śródziemnomorski, mocno oparty na dziedzictwie kulturalnym;
- e) model francuski, gdzie odnajdujemy ostatni w Europie przykład planowania państwowego.

Model interwencjonizmu państwowego w kulturze rozpięty jest na skali pomiędzy założeniami państwa neoliberalnego na jednym biegunie oraz założeniami państwa opiekuńczego na drugim biegunie. We współczesnej Europie coraz częściej jednak poszukuje się złotego środka łączącego najlepsze cechy tych dotychczas przeciwstawnych sobie opcji, i tworzy się nową jakość dzięki dodaniu świeżego elementu: społeczeństwa obywatelskiego. Niezwykle popularna, jak pisze Dorota Ilczuk, staje się w ostatnich la-

tach właśnie trzecia droga: proobywatelski model państwa opiekuńczego (Ilczuk 2012: 41). Obywatele włączają się w działalność na rzecz kultury i sztuki poprzez pracę w sektorze non profit, w organizacjach pozarządowych (Ilczuk 2012: 164).

System zarządzania środkami publicznymi przeznaczanymi na kulturę opiera się dziś na trzech zasadach (Ilczuk 2012: 48):

- a) decentralizacja – przekazywanie uprawnień państwa samorządom;
- b) subsydiarność – pierwszeństwo mają działania jednostek przed władzą publiczną, niższy szczebel władz państwowych przed wyższymi, zgodnie z zasadą „tyle państwa, na ile to konieczne, tyle społeczeństwa, na ile to możliwe”;
- c) zasada przedłużonego ramienia – rząd nie uczestniczy bezpośrednio w podziale pieniędzy na kulturę, lecz czyni to za pośrednictwem specjalnie w tym celu powołanych niezależnych organizacji.

Współcześnie w Europie zaobserwować można wspólne tendencje dotyczące finansowania kultury:

- a) coraz więcej środków publicznych rozdysponowują samorządy terytorialne;
- b) do procesu rozdziału środków publicznych włączono organizacje pozarządowe. Organizacje non profit, jak pisze Dorota Ilczuk, są dużą szansą dla kultury, ponieważ dają możliwość na prywatną produkcję i dystrybucję dóbr bez imperatywu generowania zysku (Ilczuk 2012: 149);
- c) „Większego znaczenia nabrała zasada współfinansowania przedsięwzięć ze źródeł publicznych i prywatnych (...);
- d) finansowanie kultury zaczęto postrzegać jako długoterminową inwestycję o charakterze zarówno społecznym, jak i ekonomicznym (...);
- e) publiczne instytucje kultury stają się autonomiczne i ustabilizowane finansowo” (Ilczuk 2012: 50);
- f) rozwijanie przez państwo tzw. finansowania pośredniego kultury. Rządy decydują się na tworzenie systemów rozwiązań o charakterze głównie fiskalnym, które „bądź mają zachęcać do finansowania kultury ze źródeł pozabudżetowych, bądź łagodzą ostrość reguł gry rynkowej w odniesieniu do instytucji, organizacji, twórców i producentów kultury, bądź też stwarzają preferencyjne warunki rozwoju dla twórczości (...)” (Ilczuk 2012: 50). Rząd wprowadza np. przywileje podatkowe dla artystów, instytucji zajmujących się produkcją i upowszechnianiem dóbr i usług kultury oraz prywatnych darczyńców. Państwo rezygnując z części dochodów liczy na dodatkowe środki uzyskiwane dzięki aktywności obywateli i instytucji;

- g) różnicowanie się form bezpośredniego wsparcia dla twórczości. Bezpośrednie wspieranie twórczości odbywa się na cztery sposoby: wsparcie dla indywidualnych artystów (np. nagrody, dotacje, dofinansowanie i dodatki do świadczeń), wsparcie dla artystów związane z ich funkcjonowaniem na rynku (np. korzystne pożyczki dla artystów, specjalne fundusze na zakup potrzebnych im materiałów), wspieranie upowszechniania kultury (darmowe wstępy do galerii, muzeów, na wystawy czy wydarzenia kulturalne), system ochrony prawnej i socjalnej;
- h) „Interwencjonizm państwa dotyczy również komercyjnej działalności kulturalnej i występuje (...) w szczególności w kinematografii i rynku książki.” Odbywa się on w formie różnego typu wsparcia finansowego oraz w formie pośredniej interwencji typu fiskalnego i parafiskalnego wobec konkretnych podmiotów indywidualnych lub zbiorowych oraz wobec określonego typu działalności, lub na realizację określonego typu projektu (Ilczuk 2012: 50-51);
- i) coraz bardziej powszechne stają się też monitorowanie procesu finansowania kultury ze środków publicznych i ewaluacja efektów końcowych (Ilczuk 2012: 51).

W perspektywie obecnego kryzysu finansowego w Europie i na świecie zauważyć należy, że nastąpiły już ograniczenia wydatków publicznych na kulturę. Państwa szukają oszczędności, „a kultura jest tym działem gospodarki, który słabo broni się w sytuacjach ograniczeń finansowych”. Dorota Ilczuk wskazuje, iż do odnotowywanych wymiarów finansowej zapaści zaliczyć należy: „zmniejszone budżety nawet największych narodowych instytucji kultury, zniknięcie z kulturalnej mapy mniej prestiżowych festiwali, kłopoty narodowych kinematografii i wydawnictw, spadek zatrudnienia w kulturze” (Ilczuk 2012: 52).

Przemysły kultury i sektor kreatywny w perspektywie ekonomiki kultury

„Ekonomika kultury to młoda dyscyplina ekonomiczna badająca zjawiska i prawidłowości ekonomiczne występujące w kulturze i jej przemysłach, a także ustalająca instrumenty polityki ekonomicznej efektywne w sferze kultury.” Pierwsze analizy kosztów i efektów działalności w obszarze kultury pojawiły się na początku lat 80. XX wieku. Dziś zmieniło się podejście do kultury. „Nie jest ona już wyłącznie traktowana jako oddalona od gospodarki i wymagająca wsparcia dziedzina” (Ilczuk 2012: 13). W dziedzinie kultury prowadzi się rachunek kosztów i efektów. Zauważa się społeczne i gospodarcze znaczenie kultury. Zwraca się uwagę na

jej wpływ na rozwój kreatywności i promocję innowacyjności. Pierwotnie przedmiotem zainteresowania ekonomistów kultury była specyfika dóbr kultury w kontekście ich publicznego wsparcia. Dziś zaś ekonomika kultury obejmuje swoim zainteresowaniem całą sektor kultury i sektor kreatywny, do którego zaliczamy kulturę i jej przemysły oraz przemysły kreatywne, kładąc szczególny nacisk na fakty ekonomiczne i społeczne znaczenie kultury (Ilczuk 2012: 98).

Pojęcie przemysłów kultury wprowadzone zostało w latach 60. XX wieku przez filozofa kultury Teodora Adorno. „Uściślając Adorno używał terminu „przemysł kulturowy”, który miał znaczenie pejoratywne i odnosił się do skomercjalizowanej i masowej oferty kulturalnej. Przemysł kulturowy traktowany jako *profanum* był przeciwstawiany *sacrum*, czyli kulturze wysokiej” (Ilczuk 2012: 93-94).

Dziś obserwujemy przejście od wartościującego ku neutralnemu pojmowaniu przemysłów kultury. W kontynentalnej tradycji europejskiej nadal jednak rozdziela się przemysły kultury, czyli masową (przemysłową) produkcję dóbr i usług kulturalnych, od dziedzin kultury nieprzemysłowej („wysokiej”). Uznaje się jednak współcześnie, że te dwa obszary wspólnie kształtują życie kulturalne społeczeństw, i coraz częściej używa się terminu „sektor kreatywny”, obejmującego zarówno przemysłowe, jak i nieprzemysłowe obszary kultury, a także przemysły kreatywne (por. Ilczuk 2012: 117, 147). Przemiany idą w kierunku tradycji anglosaskiej, gdzie w literaturze dotyczącej kultury, polityki kulturalnej i ekonomiki kultury od dawna stosuje się terminy takie, jak „przemysł sztuk widowiskowych” w odniesieniu do teatrów, oper, sztuki tańca (Ilczuk 2012: 102-103). Raport KEA European Affairs *The Economy of Culture in Europe* z 2006 r. proponuje nazwę sektor kultury (kulturalny) i kreatywny (*cultural & creative sector*), który składać się ma z sektora kultury i sektora kreatywnego (*The Economy of Culture in Europe* 2006: 2-3).

Sektor kultury tworzy i dystrybuje dobra kultury, czyli rzeczy i usługi, które cechują się kreatywnością i znaczeniem symbolicznym, mają znaczenie w życiu i rozwoju kulturalnym człowieka (Małachowicz 1988: 5), wpływają na jego rozwój emocjonalny, intelektualny i moralny, na rozumienie świata i miejsca człowieka w świecie (Tomczak 2003: 227). Dobra kultury niosą wartości kulturowe niezależnie od ich wartości ekonomicznej (Ilczuk 2012: 103). Do sektora kultury zalicza się:

- a) sektor nieprzemysłowy (*non-industrial sectors*) (główne dziedziny sztuki) – wytwarzający niereprodukowalne dobra i usługi kultury. Są to przede wszystkim dziedziny sztuki, takie jak: sztuki wizualne – malarstwo, rzeźba, rękodzieło, fotografia; sztuki widowiskowe (performatywne) – opera, orkiestry, teatr, taniec, cyrk,

festiwale; oraz dziedzictwo kulturowe - muzea, miejsca zabytkowe i archeologiczne, biblioteki i archiwa;

b) sektor przemysłowy (*industrial sector*) (przemysły kulturalny) – wytwarzający dobra i usługi kulturalne na skalę masową, masowo powielający dobra kulturalne, nastawiony na masową konsumpcję (w raporcie UNCTD *Creative Economy* z 2008 roku użyto sformułowania, że sektor ten tworzy, produkuje i komercjalizuje treści, które są niematerialne i kulturalne w naturze (*Creative Economy Report* 2008: 11)). Są to przede wszystkim: film i wideo, telewizja i radio, gry wideo, muzyka (rynek nagrań muzycznych, koncerty), książki i prasa (wydawanie książek, publikowanie magazynów i prasy).

W sektorze kreatywnym kultura jest „kreatywnym” wkładem w produkcję dóbr, które nie są zaliczane do dóbr kultury (kulturalnych). Dobra i usługi kreatywne wymagają wkładu twórczego (kreatywności), ale stanowią wartość ekonomiczną, realizują cele rynkowe (są nastawione na popyt) i są funkcjonalne (*Creative Economy Report* 2008: 13). Sektor ten obejmuje przede wszystkim: design (projektowanie mody, projektowanie grafiki, projektowanie wnętrz, projektowanie przedmiotów użytkowych), architekturę i reklamę (*The Economy of Culture in Europe* 2006: 2-3). UNCTAD w raporcie *Creative Economy* z 2008 r. mówi o przemysłach kreatywnych (*creative industries*) i definiuje je jako cykle tworzenia, produkcji i dystrybucji dóbr i usług, które używają kreatywności i kapitału intelektualnego jako najważniejszych czynników. Przemysły te są oparte na wiedzy, koncentrują się na sztuce, ale nie ograniczają do niej, potencjalnie generują dochody z handlu i prawa własności intelektualnej. Są one na pograniczu sektorów artystycznego, usługowego i przemysłowego (*Creative Economy Report* 2008: 13-14).

Ekonomia (ekonomika) kultury analizuje procesy i cykle tworzenia, produkcji, wprowadzania na rynek, dystrybucji i sprzedaży towarów i usług w sektorze kultury i kreatywnym. Bada znaczenie ekonomiczne tego sektora dla gospodarek krajów i regionów, jego udział w PKB, wzrost jej wartości dodanej w porównaniu z ogólnym wzrostem gospodarczym, zdolność generowania nowych miejsc pracy. Tworzy modele popytu, podaży, rozwoju.

Zgodnie z raportami KEA European Affairs i UNCTAD sektor kultury i kreatywny (nazywany także łącznie *sektorem kreatywnym*) jest sektorem rosnącym, i z ogromnym potencjałem. W krajach zaawansowanych gospodarczo, jak pisze Dorota Ilczuk, sektor ten uznawany jest za wiodący dla generowania wzrostu gospodarczego, zatrudnienia i handlu. Zwiększa się także świadomość jego potencjału ekonomicznego. Opublikowane sprawozdania wykazują,

że sektor ten jest bardzo dynamiczny i odporny na ekonomiczne spadki (Ilczuk 2012: 111-115). Po wybuchu w 2008 roku światowego kryzysu finansowego i gospodarczego, który spowodował spadek globalnego popytu i skurczenie się międzynarodowego handlu o 12%, światowy eksport dóbr i usług kreatywnych wzrastał, wykazując roczny wzrost o 14% przez sześć kolejnych lat. Wskazuje to na ogromny potencjał sektora kreatywnego dla krajów rozwijających się. Ukazywany jest on częstokroć jako drogowskaz pokryzysowego rozwoju gospodarek. Fakt, że w czasie kryzysu rynek ten się rozwija jest znakiem, że ludzie na świecie chcą kultury, chcą wydarzeń społecznych, rozrywki i czasu wolnego. Rozwinęliśmy w sobie upodobanie do kultury. Podczas globalnej recesji ludzie wciąż chodzili do kin i muzeów, słuchali muzyki, oglądali filmy wideo i produkcje telewizyjne, grali w gry wideo. Dobra kulturalne i kreatywne stały się integralną częścią naszego życia, zakorzeniły się w naszym życiu i w gospodarce, i dlatego sektor kreatywny może przyczynić się do zrównoważonej i inkluzywnej odbudowy gospodarki światowej (Ilczuk 2012: 114-115).

Podsumowanie

Artykuł niniejszy ukazuje, iż kultura jest poddawana procesowi poznania naukowego na gruncie ekonomii. Ustalenia ekonomistów są ważne w perspektywie rozwoju gospodarek i społeczeństw. Kultura wpływa na gospodarkę, ale gospodarka wpływa też na kulturę, co obserwujemy w obecnych czasach globalizacji szczególnie intensywnie. Zmianom ulegają dziś wartości i kanony kulturowe. Andrzej Szpociński za Zygmuntem Baumanem pisze, że w dzisiejszych czasach wszelki porządek jest zjawiskiem płynnym i przejściowym, że zjawiska kulturowe są ważne w perspektywie „krótkiego czasu” i mało podatne na upamiętnienie (Szpociński 1999: 255). Czynniki ekonomiczne okazują się bardzo istotne (jeśli nie podstawowe) w polityce kulturalnej państw (na poziomie krajowym i samorządowym), w funkcjonowaniu instytucji kultury, w życiu i pracy artystów. Sektor kultury i kreatywny stał się ważną i cały czas rosnącą częścią gospodarek krajowych oraz gospodarki światowej.

Okazuje się, że rozumienie wzajemnych relacji pomiędzy kulturą i gospodarką jest wyzwaniem dzisiejszych czasów. Współcześnie, jak piszą Supachai Panitchpakdi i Kemal Dervis (z United Nations Conference on Trade and Development), istnieje wyraźna potrzeba, aby zrozumieć złożone interakcje pomiędzy ekonomicznymi, kulturowymi, technologicznymi i społecznymi aspektami kierującymi dynamiką świata ekonomii i sposobem życia ludzi w XXI wieku. W dzisiejszych czasach kreatywność i wiedza stają się potężnym środkiem osiągnięcia korzyści rozwojo-

wych. W tym kontekście sprzężenie pomiędzy kreatywnością, kulturą, ekonomią i technologią ma jednocześnie potencjał generowania dochodów i miejsc pracy, oraz promocji społecznej integracji, kulturowej różnorodności i rozwoju człowieka (*Creative Economy Report 2008*: s.iii).

Wyrażam nadzieję, że artykuł niniejszy będzie inspiracją dla młodych badaczy i praktyków realizujących polityki rozwoju dla głębszego rozumienia, dalszego poszukiwania i pozytywnego wykorzystywania powiązań pomiędzy kulturą i gospodarką.

Bibliografia

1. *Creative Economy Report* (2008) United Nations Conference on Trade and Development.
2. Czarnowski S., (1946) *Kultura*, Bydgoszcz: Spółdzielnia Wydawnicza „Książka”.
3. Dyczewski L., (2011) *Kultura w całościowym planie rozwoju*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
4. Grosse T.G., (2010) *Kulturowe podstawy zróżnicowań kapitalizmu w Europie* [w:] Kochanowicz J., Marody M., red., *Kultura i gospodarka*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
5. Gutowska K., red., (2003) *Dziedzictwo kulturowe – konteksty odpowiedzialności*, Warszawa: Kolegium Nauk Społecznych i Administracji Politechniki Warszawskiej.
6. Hampden-Turner Ch., Trompenaars A., (2012) *Siedem kultur kapitalizmu*, Warszawa: Oficyna a Wolters Kluwer business.
7. Ilczuk D., (2012) *Ekonomika kultury*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
8. Kaliszewski A., (2012) *Główne nurty w kulturze XX i XXI wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Poltext.
9. Kłosowska A., (2007) *Socjologia kultury*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
10. Kłosowska A., (2011) *Kultura masowa*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
11. Kochanowicz J., (2012) *Wprowadzenie* [w:] Kochanowicz J., Marody M., red., *Kultura i gospodarka*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
12. Kochanowicz J., Marody M., red., (2010) *Kultura i gospodarka*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
13. Kuciński K., red., (2007) *Doktoranci o metodologii nauk ekonomicznych*, Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.
14. Małachowicz E., (1988) *Ochrona Środowiska Kulturowego*, t.1, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
15. Nikiel M., (2007) *Dualizm metodologiczny nauk społecznych* [w:] Kuciński K., red., *Doktoranci o metodologii nauk ekonomicznych*, Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.
16. Strelau J., red., (2000) *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, t. 3, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
17. Szpociński A., (1999) *Inni wśród swoich. Kultury artystyczne innych narodów w kulturze Polaków*, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
18. Śpiewak P., red., (2008) *Klasyczne teorie socjologiczne. Wybór tekstów*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
19. *The Economy of Culture in Europe* (2006) KEA European Affairs, na zlecenie Komisji Europejskiej.
20. Throsby D., (2010) *Ekonomia i kultura*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
21. Tomczak A., (2003) *Pola promocji w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym* [w:] Gutowska K., red., *Dziedzictwo kulturowe – konteksty odpowiedzialności*, Warszawa: Kolegium Nauk Społecznych i Administracji Politechniki Warszawskiej.
22. Weber M., (2008) *Etyka protestancka a duch kapitalizmu* [w:] Śpiewak P., red., *Klasyczne teorie socjologiczne. Wybór tekstów*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

